

NELE BEYENS

IMMER BEREID
EN NOOIT VERLEGEN

HECTOR TREUB
VROUWENARTS IN EEN
MANNENMAATSCHAPPIJ

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

© 2013 Nele Beyens

Ontwerp omslag en binnenwerk: Bart van den Tooren

ISBN 978 94 6105 824 9

NUR 680

www.uitgeverijboom.nl

INHOUD

Inleiding 7

1. TUSSEN VOORSCHOTEN EN LEIDEN 15

Voorschoten 17

De familie Treub 18

Kinderjaren 23

Leiden 29

2. EEN ARTS IN OPLEIDING 37

De geneeskundige faculteit te Leiden 37

Medicijnenstudie: propedeuse en kandidaatsfase 40

Enkele uitdagingen 42

Medicijnenstudie: doctoraalfase 45

Een proefschrift vol kikkers en konijnen 47

Onder studenten 49

Assistent 53

Een groter plan? 58

Blijken van waardering 68

3. HOOGLERAAR IN EEN NIEUW VAKGEBIED 73

Benoeming in Leiden 73

Een nieuw specialisme 75

In naam van het onderwijs en de patiënten 77

Nog meer patiënten 82

In naam van de wetenschap: de Nederlandsche Gynaecologische

Vereeniging 85

In naam van de wetenschap: publicaties 90

Hoogleraarsengagement 93

4. DE ERVAREN PROFESSOR IN AMSTERDAM 99

De overstap 99

Nieuwe collega's en oude bekenden 106

Een nieuwe start 108

Professor aan de Universiteit van Amsterdam 113

De nieuwe vrouwenkliniek 116

Duitse hoogleraren 118

Primus inter pares? 121

5. ONDER MEDICI 125

Allerlei medische organisaties 126

Bestuurder in hart en nieren 130

Ontspanning en vermaak onder collega's 137

Wrijving en tegenstand 140

Jubileum: 1912 145

6. HET 'MEDISCH-SOCIAAL GEVOEL' 149

Patiënten eerst 150

De wetten der collegialiteit 156

Maatschappelijke betrokkenheid 165

Abortus 168

De geneesheer en het recht 178

Seksuele moraal 181

7. EEN NEDERLANDER IN DE WERELD 189

Een liberaal nationalist 190

Een internationaalgerichte gynaecoloog 192

Treub en Duitsland, deel 1 198

Op reis 202

De Eerste Wereldoorlog (of: Treub en Duitsland, deel 2) 210

8. OMRINGD DOOR VROUWEN 219

Van vrouw en kind 220

Studentes, assistentes en vrouwelijke collega's 225

Treub en de vrouwenbeweging 230

Het einde van een carrière 236

Een laatste hoogtepunt 246

Epiloog 249

Noten 257

Dankwoord 291

Geraadpleegde bronnen 293

Literatuur 297

Namenregister 316

INLEIDING

Het is 10 maart 1898, iets voor halfacht 's avonds, als tientallen mensen – hoofdzakelijk vrouwen – zich verzamelen bij de Rotterdamse Vereeniging ter Behartiging van de Belangen der Vrouw (VVBV). Deze vereniging was ongeveer drie jaar eerder opgericht en beoogde 'de vrouw meer staatkundige en burgerlijke rechten te doen verkrijgen, haar ontwikkeling te bevorderen en haar maatschappelijke toestand te verbeteren'. Ze organiseerde allerlei cursussen, drukte pamfletten en hield maandelijkse bijeenkomsten met lezingen en discussie. Deze keer stond er een voordracht op het programma van de Amsterdamse hoogleraar in de verloskunde en de gynaecologie, Hector Treub. Hij zou zich buigen over het onderwerp 'de vrouw en de studie'. De eerste vrouwelijke arts in Nederland, Aletta Jacobs, was inmiddels bijna twintig jaar afgestudeerd en een rariteit waren jonge studentes in de collegebanken niet meer. Toch bleef het aantal universitair gediplomeerde vrouwen aan de vooravond van de twintigste eeuw nog zeer beperkt en was studeren voor vrouwen – ook voor dochters uit meer gegoede kringen – nog verre van vanzelfsprekend.¹

Twee vragen stelde Treub: 'Is de vrouw geschikt voor de studie?' en: 'Is de studie geschikt voor de vrouw?' Beide beantwoordde hij volmondig met 'ja'. Tegen de opvatting van veel vak- en tijdgenoten in betoogde Treub dat een vrouwenverstand zeker niet onderdoet voor dat van een man. Natuurlijk was niet iedere vrouw geschikt voor een universitaire studie, maar dat was ook niet elke man, en naar aanleiding daarvan was toch nog nooit iemand 'tot de conclusie gekomen dat de man niet voor de studie deugde'.

Hiermee is echter niet gezegd dat Treub mannen en vrouwen gelijk

vond. Beide geslachten vond hij aanzienlijk van elkaar verschillen, niet alleen biologisch, maar ook psychologisch. 'Den vooral bij de vrouw machtingen invloed der genitaliën op de psyche' maakte vrouwen veel 'intuïtiever', maar dat die invloed een belemmering zou vormen bij het studeren geloofde Treub niet. Het anno 1898 vaak aangehaalde argument dat studeren een vrouw haar vrouwelijkheid zou ontnemen en zou doen ontaarden in een kil, steriel en aseksueel wezen, veegde Treub zonder meer van tafel: 'De diepere, de werkelijke eigenaardigheid van het vrouwelijke karakter,' zo stelde hij, 'die kan geen studie, geen ontwikkeling van den geest weg nemen.' Zijn bewijs was Catharina van Tussenbroek, de tweede vrouw die in Nederland afstudeerde als arts en de eerste vrouwelijke gynaecoloog. Zij immers had 'in tal van wetenschappelijke werken blijk gegeven [...] én van hare superioriteit én van haar werklust' en was daarbij ook 'echt vrouwelijk in doen en denken' gebleven. En dat een vrouw door te studeren een minder aantrekkelijke huwelijkskandidaat zou zijn, vond Treub persoonlijk onzin.

Precies acht maanden later, op 10 november, leverde Cornelis Winkler, een vriend en als hoogleraar in de psychiatrie ook een collega van Treub, in dezelfde zaal en in grote mate voor hetzelfde publiek een tegenwoord. Net als Treub vertrok hij vanuit de vragen: 'Is de vrouw geschikt voor de studie?', en: 'Is de studie geschikt voor de vrouw?', maar voor Winkler luidde het antwoord eenduidig 'nee'. Om te beginnen vond hij het onzin om voor vrouwen en mannen 'gelijkheid of gelijkwaardigheid' op te eisen, en daarnaast meende hij dat vrouwen en studeren een zeer onwenselijke combinatie was. Dat kon alleen maar leiden tot rampen, zoals vrouwen die hun kinderen verwaarloosden of een toenemende steriliteit. Ook zou het aantal 'van hen die sexueel pervers ontwikkeld zijn' aanzienlijk toenemen, dat wil zeggen mannen en vrouwen wier 'geest' niet overeenstemde met hun 'lichaam' en die daarom als 'abnormaliteiten en monstrositeiten' gezien moesten worden.

Mannen, zo betoogde Winkler, hebben van nature veel intellect; vrouwen daarentegen beschikken over een grote gevoeligheid. Het ene ging ten koste van het andere, en mannen die een grote affectiviteit tentoonspreidden ('vrouwmannen') noemde hij dan ook per definitie intellectueel minder begaafd. Gelukkig hoefde men hen niet te vrezen, want hun vrouwelijke aard bracht 'zelfopoffering en zachtheid' met zich mee. 'Manvrouwen' daarentegen ('naar de geest een man, naar het lichaam een vrouw') waren Winkler een gruwel. Zij waren slim, maar tevens kil en koud. Vrouwen die zich toeleiden op intellectuele arbeid, daar kon het in

de visie van Winkler dan ook niet goed mee aflopen. Het nieuwerwetse ideaal van het 'wetende meisje' mocht sympathiek lijken, voor Winkler was het een 'vals masker' dat 'de naakte waarheid', namelijk 'de toenevende geslachtsloosheid onzer eeuw' verborg, en alleen al daarom verkoos hij 'de huissloof, de door de wet vermoorde, maar toch springlevende, met kinderen gezegende, echte vrouw'.

Winkler was enigszins onverwacht in deze openbare discussie verzeild geraakt. Treub had hem naar aanleiding van een discussie over dit thema tijdens een hooglerarendiner bij Winkler thuis uitgedaagd zijn mening ook publiekelijk te verkondigen, en daarmee veranderde Treubs lezing in een debat.² Treub zelf voorzag Winklers bijdrage van een reactie en ook Van Tussenbroek liet aansluitend aan de voordracht een (voorbereid) antwoord horen. Verder reageerden onder meer nog de arts J. Rutgers – voorman van de Nieuw-Malthusiaanse Bond, die zich vooral inzette voor de verspreiding van voorbehoedsmiddelen –, de studentes M.G. Kramers en A. Nijland en de filosoof C.J. Wijnaendts Francken, de echtgenoot van de bekende feministe Esther Welmoet Dijserinck. Bovendien werd het debat enige tijd later ook in pamfletvorm uitgegeven, en door de vele reacties die dit alles uitlokte, is deze woordenstrijd in de geschiedschrijving uitgegroeid tot een van de ijkpunten in de strijd voor vrouwenrechten aan het einde van de negentiende eeuw.³

De felste bijdrage aan het debat kwam ongetwijfeld van de psychiater W.H. Cox, die Treubs betoog over de intellectuele gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen in niet mis te verstane bewoordingen en op zeer bittere toon tegensprak.⁴ Treub sloeg bikkellhard terug. Cox' pamflet noemde hij slechts 'quasi wetenschappelijk', en venijnig stelde hij dat Cox met zijn betoog niets anders wist aan te tonen dan dat zijn zogenaamde 'hoogstaand, mannelijk intellect' hem blijkbaar niet wist te behoeden voor 'oppervlakkige redeneeringen en ongerechtvaardigde conclusies'.⁵

Door dit alles is het beeld ontstaan van Treub als 'kampioen van de vrouwenstudie' en meer in het algemeen van Treub als de grote progressieve gynaecoloog die zijn tijd ver vooruit was. Vooral in de medische herdenkingsliteratuur is dit beeld keer op keer herhaald. Bij de herdenking van Treubs honderdjarige geboortedag in 1956 bijvoorbeeld stond dit aspect van zijn persoon volop in de belangstelling en J.A. van Dongen, een oud-assistent van Treub, verhaalde in zijn (bijna hagiografisch te noemen) gedenkschrift over zijn vroegere leermeester regelmatig hoe Treub

met het verstrijken der jaren postuum gelijk heeft gekregen.⁶ Daarbij heeft hij het dan niet over medische zaken, maar over kwesties van sociaal-maatschappelijke aard, zoals abortus, gemengd onderwijs voor jongens en meisjes, fietsen door vrouwen, het gebruik van voorbehoedsmiddelen en natuurlijk de openstelling van universiteit en arbeidsmarkt voor vrouwen. Meer recentelijk werd Treub opgehemeld door de chirurgen Ella de Jong en Mimi Mulder als ‘vooruitstrevend figuur’ met ‘revolutionaire ideeën’, en in hun proefschrift over vrouwen in de heelkunde kreeg hij als enige man een heel hoofdstuk aan zich gewijd.⁷ Hij immers was in Nederland de eerste medisch hoogleraar die vrouwelijke assistenten opleidde in een snijdend specialisme. Zelfs in het in 2013 verschenen biografische essay *Hector Treub. Eigenzinnig als mens, strijdbaar voor de vrouw*, van de Leidse historicus G.Th.A. Calkoen, domineert nog het beeld van Treub die als een onverschrokken voorvechter de wereld klaarstoomde voor nieuwe tijden en zeden.⁸

Maar het kan ook anders. Met name in de feministische geschiedschrijving is Treub vaak kritischer benaderd. Daar wordt terecht benadrukt dat het beeld van Treub als progressieveling niet zonder meer opgaat voor alle terreinen of niet altijd even consequent werd volgehouden. Lidy Schoon bijvoorbeeld merkt in haar overzicht over de ontwikkeling van de gynaecologie in Nederland op dat Treub in 1916 zijn voormalige assistent P.C.T. van der Hoeven toestond om bij de herziening van Treubs *Leerboek der gynaecologie* de volgende passage in te voegen:

Maar hersenarbeid mits met ernst opgevat, blijkt voor de vrouw op den duur te zwaar. Van 35 vrouwelijke studenten gaven niet minder dan 11 aan, dat zij in tijden, dat ze bijv. voor een Examen harder zaten te werken verandering der menstruatie waarnamen, die bijna altijd in vermindering tot geheel uitblijven der bloeding bestonden; en ook de progenituur van nog na het huwelijk studeerende vrouwen spoort niet aan tot enthousiaste aanbeveling der vrouwenstudie.⁹

Ook benadrukt Schoon, in het spoor van de feministe Mineke Bosch, dat Treub er niet voor terugdeinsde om Van Tussenbroek – die hij publiekelijk steevast opvoerde als zijn ‘hooggeschatte vriendin’ – in discussies binnskamers bij tijd en wijle in negatieve zin aan te spreken op haar vrouw-zijn en haar ongehuwde status.¹⁰ Niet toevallig gebeurde dit in discussies waarbij zij onderling van mening verschilden. Het bekendste voorbeeld is het debat over de ‘sterilisatie van de zieke vrouw ter voorkoming van abor-

tus provocatus'. Dit onderwerp werd door Van Tussenbroek in oktober 1904 op de agenda van de gynaecologische beroepsvereniging gezet en al snel mondde de discussie daarover uit in een strijd over de verkieslijkheid van preventieve sterilisatie versus seksuele onthouding ter voorkoming van zwangerschap.¹¹ Preventieve sterilisatie vond Van Tussenbroek een verschrikking. Ze vergeleek het met vrouwenbesnijdenis en doopte de operatie om tot 'sterilisatie van de gehuwde vrouw tot behoud van het ongestoorde geslachtsgenot van de gehuwde man'. Ook Treub toonde zich een tegenstander van preventieve sterilisatie, maar Van Tussenbroeks pleidooi voor seksuele onthouding vond hij geen alternatief. Bovendien maakten haar opmerkingen over het huwelijksrecht van mannen hem kwaad. Niet-man zijnde, en daarenboven ongehuwd, had 'mejuffrouw' Van Tussenbroek wat hem betrof hierover geen recht van spreken. Dat hijzelf als man intussen wel onbekommerd sprak over het lichaam, de psyche, het seks- en gevoelsleven van vrouwen was een ironie die hem – maar kennelijk ook Van Tussenbroek – ontging.

Verder zou Treub zich enkele jaren na het debat met Winkler publiekelijk distantiëren van de vrouwenbeweging, die hij omschreef als een hoop 'beunhazerij'. 'Gezeur' en 'geschetter' vond hij het, en het merendeel van de dames in de voorhoede verweet hij hun 'goede wil' te verwarren met de gedachte 'overal verstand van te hebben'.¹² Het streven naar verbetering van de opvoeding en de maatschappelijke positie van vrouwen ondersteunde hij, maar het gekakel van de vrouwenbeweging deed zijns inziens meer kwaad dan goed. Ook is het duidelijk dat het samenwerken met vrouwen Treub niet altijd een genoegen was. In de beperkte kring van het bestuur van de Nederlandse Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunst (NMG) bijvoorbeeld – mannen onder elkaar – hield Treub zich niet in. Naar aanleiding van een probleemsituatie in een sanatorium te Renkum, waar de geneesheer-directeur in conflict was gekomen met niet minder dan drie achtereenvolgende directrices van de instelling, liet hij zich ontvallen dat deze arts hiermee ervaren heeft hoe het toch zo vaak gaat: als vrouwen een verantwoordelijke functie krijgen, dan gaat het een tijdlang goed, maar dan gebeurt er iets kleins en veranderen ze helemaal, waarna er conflicten ontstaan. De arts in kwestie viel volgens Treub niets te verwijten – immers – 'dat is nu eenmaal het vrouwelijk karakter'.¹³

Toetreden tot de strijdvaardige rangen van de feministische beweging zou Treub dan ook nooit doen, maar eigenlijk was dat al duidelijk bij de

eerdergenoemde lezing. Treub verklaarde vrouwen intellectueel (potentieel) gelijkwaardig aan mannen en moedigde hen aan tot economische zelfstandigheid, maar zoals Bosch al eerder vaststelde, een echt 'krachtig feministisch pleidooi' was de lezing niet.¹⁴ Daarvoor miste deze de nodige verbeterheid of ernst, en was de toon te ironisch en de stijl te luchtig. Hier stond geen man op de barricaden. Eerder betrof het een speelse en een Treub geheel eigen opmaat tot een vermakelijk debat.

Daarmee stelt zich de vraag hoe serieus dit alles bedoeld was. Ook de universiteitshistoricus P.J. Knegtmans heeft zich al eens afgevraagd hoe ernstig het hele debat tussen Treub en Winkler moet worden opgevat, al plaatste hij vooral vraagtekens bij Winklers optreden.¹⁵ Winkler immers betoogde de ongeschiktheid van vrouwen voor de studie, met alle schrikbeelden van dien, maar zelf huwde hij na de dood van zijn eerste vrouw een van zijn assistentes, Elizabeth Junius. Naar aanleiding van dit huwelijk zou Junius haar werkzaamheden neerleggen, maar toen de kinderen groot waren, vergezelde zij haar man opnieuw naar het laboratorium. Ook zou Winklers oudste dochter enkele jaren na dit debat klassieke talen gaan studeren.

Treub op zijn beurt meende ongetwijfeld wat hij zei. Een verbeterd feminist was hij niet, maar zijn vrouwelijke studenten heeft hij wel steevast aangemoedigd en in hun carrière geholpen, en ook zijn eigen dochter liet hij enkele jaren na het debat rechten studeren. Het onderwerp voor de lezing had hij zelf aangedragen en zijn reactie tegen Cox was bijzonder heftig. Toch was de felle toon geen onderdeel van de oorspronkelijke opzet. Winkler verkondigde in wezen dezelfde ideeën als Cox, maar in plaats van de denigrerende en bitse snauwen die de laatste naar zijn hoofd geslingerd kreeg, kon de eerste zich blijven vergenoegen in vriendschappelijke hofelijkheid. Treub was het volkomen oneens met Winkler, maar uit de toon waarop hij zijn vriend toesprak, blijkt dat het daar in Rotterdam vooral leuk moest blijven. Wat Treub voor ogen stond, was geen conflict, maar een voortzetting – zij het en plein public – van het 'genoeglijk kibbelen' waar beide heren aan Winklers eettafel mee waren begonnen.¹⁶

Het hele debat was voor Treub dus zowel ernst als scherts, zowel bittere realiteit als vertoning, en dat maakte dat het zowel kon uitmonden in een eerbetoon aan zijn moeder (wie hij niet alleen een affectief gemoed, maar ook een 'helder vrouwenverstand' toedichtte), als in een schalkse opmerking dat 'hoog intellectueel begaafde vrouwen' hem als man 'bepaald aantrokken'.¹⁷ En juist daarom is het ook zo moeilijk vast te stellen wat

Treub precies hoopte te bewerkstelligen. Ongetwijfeld wenste hij menige jong vrouw te overtuigen om toch te gaan studeren, maar evenzeer was het een charmeoffensief waarbij Treub trachtte zich te manifesteren als speelse levensgenieter die het 'schone geslacht' deels bewonderend, deels aanmoedigend, maar tegelijkertijd ook tamelijk uitdagend benaderde. Dit imago had hij al eerder opgebouwd, voornamelijk in de reisbrieven die hij als 'occasioneel correspondent' in het *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde (NTvG)*, de *Geneeskundige Courant* en de *Hollandsche Lelie* liet plaatsen. Treub bevond zich graag 'côté des dames', dat bracht zijn aard nu eenmaal mee, en ter vermaak van de echtgenotes van al zijn collega's lardeerde hij zijn congresverslagen regelmatig met beschrijvingen van de laatste – vooral Parijse – mode. Met name hoeden leken vaak zijn aandacht te trekken, en elegantie wist hij keer op keer te bewonderen.

Oppervlakkig gezien transformeerde Treub zich met zijn lezing 'De vrouw en de studie' tot 'kampioen van de vrouwenstudie' en tot mannelijke voorvechter in de strijd voor vrouwenrechten zoals die rond 1900 overal in Europa was losgebarsten. Bij nadere beschouwing blijkt echter dat Treubs bijdrage minder eenduidig was en dat de ene stellingname bij hem niet automatisch ook een andere – op het eerste zicht logisch daaruit volgende – positie impliceerde: zijn steun aan de vrouwenemancipatie betekende nog geen waardering voor de vrouwenbeweging. Een dergelijke onvoorspelbaarheid in denken en doen was Treub eigen. Op vergelijkbare wijze combineerde hij bijvoorbeeld een uitgesproken sympathie voor internationale samenwerking met een virulente anti-Duitse gezindheid. Ook pleitte hij voor de legalisering van abortus, maar zag dat niet in termen van zelfbeschikkingsrecht over het eigen lichaam. Hij liet zich graag opmerken door middel van allerhande provocerende uitspraken, maar toonde zich tegelijkertijd een opmerkelijk diplomatisch vergaderingsvoorzitter, en hoewel hij zich zijn leven lang verzette tegen de strakke moraal van zijn tijd, noemde hij moderne dansen als de one-step en de foxtrot een onzedelijke schande.

Gedurende zijn leven cultiveerde Treub zijn veelzijdige en soms ook onvoorspelbare karakter. Een autobiografie schreef hij niet en ook een persoonlijk archief liet hij niet na, maar in de vele teksten die hij schreef – in de vorm van wetenschappelijke artikelen, propagandistische pamfletten, literaire reisbrieven en zelfs enkele toneelstukken – koketteerde hij afwisselend met verschillende en vaak ook schijnbaar tegengestelde

aspecten van zijn persoonlijkheid. Treub bleek ernstig én speels; een levensgenieter én een workaholic; een vrouwenvriend én een criticus van de toenmalige vrouwenbeweging; een bewonderaar van vrouwelijk schoon én een toegewijde zoon, vader én echtgenoot; een gewetensvolle wetenschapper én een enthousiaste kunstliefhebber; uitermate bot in de omgang én buitengewoon gevoelig; vooruitstrevend én conservatief – en bovenal leek hij dat alles vaak ook tegelijkertijd.

Het meest constante element daarbij was de spanning tussen Treub als hardwerkende gynaecoloog aan de ene kant en Treub als onverbeterlijke levensgenieter aan de andere kant. Ook zijn tijdgenoten was dit duidelijk geworden en zonder aarzelen namen zij dit beeld over. Het duidelijkste voorbeeld hiervan is de brochure *Immer bereid en nooit verlegen*, die te vinden is in het *Boeck van jolijt*.¹⁸ Dit *Boeck* is een collage van tekeningen, brieven, cartoons, foto's, gedichten, anekdotes en andere memorabilia waarmee collega's, familieleden, vrienden en kennissen in 1912 Treubs 25-jarig hoogleraarschap eerden. De genoemde brochure van de fictieve Maatschappij tot Exploitatie van de Gepatenteerde Automaten 'Immer Bereid en Nooit Verlegen' prees de voor de gelegenheid verzonnen automaten aan. Twee modellen had de maatschappij ter beschikking: het model 'Treub', bestemd voor 'den openbaren weg of andere publieke plaatsen', en het model 'Hector', dat meer geschikt was voor 'Speeltuinen, Oud-Hollandsche kermessen en andere plaatsen van Jolijt'. De automaten in kwestie toonden lichtbeelden en bij het model 'Treub' ging het daarbij onder meer om afbeeldingen van een professor, een immense medische bibliotheek en een 'universeel voorzitter'. Het model 'Hector' daarentegen toonde een collectie 'galante literatuur', 'een flesch Martell' (een bekend cognacmerk), een beknopte revue met muziek en dans, een treinbiljet eerste klas langs Parijs en allerhande Franse badplaatsen, een 'uitgezochte verzameling hobbezakken en corsetten', en niet te vergeten een 'man zonder blad voor den mond'.

'Hector' en 'Treub' – volgens deze modellen liet de gynaecoloog Hector Treub zich kennen en in deze rollen werd hij door zijn vrienden en collega's herkend. De overige aspecten die Treubs persoonlijkheid, leven en carrière vormgaven, bleven daarbij soms wat in de schaduw, maar speelden in de praktijk zeker geen minder belangrijke rol. In deze studie zullen ook zij aan bod komen. Het ontrafelen van al deze tegenstrijdigheden en het begrijpen van de verhouding tussen gecultiveerd imago en onderliggende persoonlijkheid vormt de rode draad van het boek.

1.

TUSSEN VOORSCHOTEN EN LEIDEN

Het is nog geen zeven uur 's ochtends als de veertienjarige Hector Treub op dinsdag 13 september 1870 de deur uit gaat. Een nieuw schooljaar gaat van start, en net als de jaren voordien volgt Hector lessen aan de hogere burgerschool (hbs) in Leiden. Vanuit zijn woonplaats Voorschoten is het ruim een uur lopen, maar de route is hem bekend. Hij zit inmiddels in de vierde klas en heeft de tocht samen met enkele dorpsgenoten al drie jaren lang min of meer dagelijks gemaakt. Voor het eerst loopt ook Hectors jongere broer Wim mee. Later zal hij als progressief-liberaal naam maken in de politiek, maar nu begint als bijna twaalfjarige aan de eerste klas. Hectors oudere broer, Melchior – in zijn verdere leven een internationaal gerenommeerd botanicus – is er deze eerste schooldag waarschijnlijk niet bij; zijn hbs-opleiding zit erop. Toch zal ook hij nog vaak op en neer lopen naar Leiden, waar hij kort tevoren begonnen is aan zijn universitaire studie aan de faculteit wis- en natuurkunde.

De tocht voert de jongens – in de woorden van de lokale dichteres, socialiste en feministe Nellie van Kol – langs 'vlakke weide, langs vlakke vaart', kenmerkend voor het door haar geroemde 'Voorschotens Paradijsje'. Maar naast een heleboel 'kalme Hollandse koeien' passeren ze ook menig statig landgoed. Stadwijk, Adegeest, Vredeburg, Berbice, Beresteyn en Ter Wadding – dat zijn de namen van de grootste domeinen die ze tegenkomen op hun weg uit het dorp. Ter hoogte van de Rijn krijgen de jongens nog zicht op het uitgaansetablisement annex speeltuin De Groote Vink en op de buitenplaats Rijnhof. De stad, die de jongens nu langs de zuidkant naderen, lijkt nauwelijks nog op het versterkte Leiden zoals dat in de late middeleeuwen tot stand was gekomen. De stadsmuren en -wallen zijn enkele decennia eerder

afgebroken, de brede verdedigingsgracht is een paar meter versmald en enkele jaren tevoren is ook de Koepoort – de voornaamste toegangspoort aan de zuidkant van de stad – neergehaald, net als vele andere Leidse poorten. De traditionele molens aan de rand van de stad staan er nog wel, maar anno 1870 hebben deze, vooral aan de noordkant van de stad, gezelschap gekregen van hoge, rokende schoorstenen, een teken van het oprukkend gebruik van stoommachines in de industrie.² In de stad aangekomen is het voor de jongens niet ver meer lopen. De Pieterskerk vormt een duidelijk bak en even daar voorbij, aan de Pieterskerkgracht, bevindt zich de in 1866 nieuw gebouwde jongens-hbs.

De dagelijkse voettochten van de jonge Treubs zijn in hun herdenking een weerkerend thema geworden. Bijna elk gedenkschrift dat de afgelopen eeuw gewijd is aan een van de drie broers gaat hierop in.³ Legendarisch is de sneeuwstorm waarin de jonge Melchior op een keer op de terugweg vast kwam te zitten en waaruit hij door zijn bezorgde vader moest worden gered. De betekenis die aan de wandelingen wordt toegedicht is groot. De botanist Frits Went memoreerde in 1912 in zijn herdenkingsschrift over Melchior hoezeer deze ontberingen ‘zeker een van de redenen [waren] voor zijn slagen in zijn latere maatschappelijke positie.’⁴ Vooral Wim Treub heeft dit thema in zijn autobiografie sterk aangezet. ‘Die hardingsmethode,’ zo schrijft hij, had de verdienste ‘onze geest- en wilskracht te stalen’, kwaliteiten die hij noodzakelijk achtte voor betrekkingen met verantwoordelijkheid.⁵ Meer dan wat ook zouden de dagelijkse wandelingen de broers Treub karakter aangekweekt hebben. De lange tochten door weer en wind, zo luidt de redenering, leerden de jongens door te zetten en maakten hun duidelijk dat resultaten niet worden bereikt zonder de nodige inspanning. Bovendien brachten ze hun ook bij dat vrijblijvend vermaak daarvoor vaak moest worden opgeofferd. Immers, alle drie de broers bleven gedurende hun universitaire studie in Leiden – in elk geval voor de eerste jaren – om financiële redenen in hun ouderlijk huis wonen en naast het studeren en het heen en weer lopen bleef voor een typisch studentenleven niet veel tijd over. Kortom, de voettochten staan voor ontbering, opoffering en volharding.

De nadruk op het belang van de wandelingen lijkt enigszins overdreven. De Treubs waren zeker niet de enigen die halverwege de negentiende eeuw dagelijks een tiental kilometers (vijf heen en vijf terug) aflegden om naar school te gaan. Drie hoogleraarstitels, een ministerspost, een hele verzameling lintjes en medailles, de vernoeming van

tallose straten en pleinen in diverse gemeenten in Nederland en zelfs van een schip kunnen niet zomaar worden toegeschreven aan een serie voettochten. Wel maken ze duidelijk dat de broers niet alles op een zilveren presenteerblaadje aangereikt kregen en dat een florissante carrière in de academische of politieke wereld bij voorbaat zeker geen gegeven was. Ook wordt de tweeledigheid van hun bakermat er mooi door gesymboliseerd. Enerzijds is er Voorschoten, het dorp van hun jeugd, anderzijds is er Leiden, de stad die voor de broers Treub al van jongs af aan symbool moet hebben gestaan voor educatie en ontwikkeling, en waar ze alle drie de nodige vrienden hadden.

VOORSCHOTEN

Dat Voorschoten een aanzienlijk aantal vermogende inwoners telde, is duidelijk. De landgoederen aan de noordkant van het dorp alleen al zeggen genoeg, en er waren er meer. Aan de zuidkant bevonden zich de domeinen Bijdorp, Roucoop en Ter Horst (waar zich ook het landhuis de Eikenhorst bevindt, het huis van koning Willem-Alexander en koningin Máxima). Naast de vele buitenplaatsen kende Voorschoten ook heel wat villa's en aan de oostzijde flankeerden talrijke herenboerderijen, vaak nog met traditionele rieten dakbedekking, de dorpskern. De bloeiende veeteelt, maar ook de opkomende bloembollenteelt legden de lokale boeren geen windeieren. Tot slot was er ook Duivenvoorde, het kasteel waar Hectors vader, Jacobus Petrus Treub, opgroeide en waar ook zijn moeder, Marie Louise Cornaz, als jonge vrouw enkele jaren woonde. Dat klinkt echter imposanter dan het was. De Treubs behoorden tot het personeel: Hectors grootvader werkte er als rentmeester en woonde met zijn vrouw en zeven kinderen op het domein. Hectors moeder op haar beurt arriveerde rond 1840 op Duivenvoorde als gouvernante voor de dochters van de toenmalige eigenaar, jonkheer J.N. Steengracht.⁶

De hoogtijdagen van het dorp waren weliswaar voorbij, maar ook halverwege de negentiende eeuw was Voorschoten met zijn idyllische ligging langs zowel Vliet als Rijn, en op slechts een vijftal kilometer van Leiden gelegen, nog steeds een aantrekkelijk oord voor welgestelden die de stad wilden ontvluchten. Sommige landgoederen kregen omstreeks die tijd een nieuwe bestemming als onderkomen voor elite-kostscholen. De bekendste school uit de omgeving was Noorthey, het 'Huis van Opvoeding en Onderwijs', onder leiding van pedagoog Peter de Raadt.⁷ Dat de kostschool Noorthey zich richtte op de economische

elite maakt het schoolgeld meer dan duidelijk. Jaarlijks betaalde men per leerling maar liefst 1200 gulden. Ter vergelijking: een jaar les volgen aan het Leidse Gymnasium kostte in die jaren 100 gulden per jaar. Naast Noorthey werd ook het landhuis Stadwijk in gebruik genomen als kostschool, deze keer voor meisjes. Sinds 1841 was ook Stadwijk in handen van De Raadt. Toch was het niet hij, maar waren het zijn opeenvolgende huursters die de meisjeskostschool uitbaatten; en vanaf 1851 was dat de in Duitsland geboren Sophie Wundt.⁸ Ook zij richtte zich op een kapitaalkrachtig publiek. De meisjes betaalden voor hun opleiding 800 gulden per jaar, en dat was exclusief de lessen in 'des arts d'agrément, la musique, le dessin et la danse'. Daarvoor moest 200 gulden extra worden betaald.⁹

DE FAMILIE TREUB

Het ouderlijk gezin van Melchior, Hector en Wim Treub behoorde zeker niet tot de elite. Voor hen geen landhuis, villa of herenboerderij, maar een gewoon rijtjeshuis in de Voorstraat – de oudst bestrate weg van het dorp – in de schaduw van de Sint-Laurentiuskerk. Toch nam het gezin in de Voorschotense gemeenschap een centrale plaats in. Jacobus Treub bekleedde er het burgemeestersambt, zesenvertig jaar lang – een niet geringe prestatie voor een man die slechts tot zijn tiende de lokale dorpsschool had bezocht. In een kleine gemeente als Voorschoten – het dorp telde omstreeks 1860 ruim 2000 inwoners – was het burgemeesterschap geen rijk betaalde baan, maar het maakte iemand wel tot een bekende figuur en zorgde voor een grote lokale betrokkenheid.¹⁰ Ook de vriendschappen van de Treubs reflecteren een gerespecteerde positie. Jacobus was nauw bevriend met De Raadt en diens rechterhand J.G. Kramers, terwijl zijn vrouw vriendin was van Sophie Wundt. Ook dominee J.J. Sluijter, de arts W.E.H. van der Horn van den Bos en de lokale notaris D.K.J. Schoor waren vrienden van de familie.

Hoewel Hectors vader geboren was in Voorschoten en daar tot aan zijn dood in 1887 de burgemeesterstitel droeg, was de verwevenheid van de Treubs met deze Zuid-Hollandse gemeente nog betrekkelijk jong. Hectors overgrootvader, Hans Jacob Trüb, was geboren en getogen in het Zwitserse Wiedikon, tegenwoordig een district van Zürich.¹¹ Als jongeman kwam hij halverwege de achttiende eeuw naar Nederland en ging hij als soldaat-schoenmaker in dienst bij een regiment Zwitserse huursoldaten, in die jaren een niet ongebruikelijk fenomeen.¹² Zijn

vrouw, Anna Pfister, net als haar man van Duitstalig Zwitserse afkomst, vergezelde hem. In Nederland kreeg het echtpaar Trüb een zoon, Hectors grootvader, die op 27 juli 1767 in Vlissingen als Melchior Treub werd ingeschreven in het doopregister van het Zwitserse regiment van kolonel Lochmann.¹³ Waarom deze Melchior zijn achternaam later veranderde in Treub is onbekend.

Net als zijn vader nam ook Melchior Treub in eerste instantie dienst in een Zwitsers regiment; later kwam hij terecht in Voorschoten, waar hij vanaf 1817 zijn rentmeesterschap Duivenvoorde combineerde met de bijbaantjes van gemeentesecretaris en -ontvanger van Veur. In 1808 trouwde hij met Aletta Jordens, een Nederlandse vrouw afkomstig uit Doesburg. Melchior was op dat moment 41 jaar oud, Aletta pas 21.¹⁴ Wim Treub heeft in zijn autobiografie benadrukt dat de patricische familie van deze Aletta Jordens na haar huwelijk met een Zwitserse schoenmakerszoon – ‘een zoo schandelijke mésalliance’ – niets meer met het koppel te maken wilde hebben. Verbitterd zou Melchior van de weeromstuit de vrijheids- en gelijkheidsidealen van de Franse filosoof Jean-Jacques Rousseau hebben omarmd en de ‘schijnbeschaving’ hebben afgezworen.¹⁵ In de historiografie is deze opmerking stevast overgenomen en zelfs nog explicieter gemaakt. Bij N.E.H. van Esveld, de biograaf van Wim Treub, is dat verworden tot de stelling dat haar ouders het koppel finaal doodverklaarden.¹⁶ Pim Huijgen op zijn beurt, hoogleraar notarieel recht aan de Universiteit Leiden, maakte ervan dat Aletta's moeder de banden met haar dochter en schoonzoon verbrak.¹⁷

Dit verhaal moet echter worden genuanceerd. Ten eerste is het de vraag of de Jordensen wel zo welgesteld waren als Wim Treub veronderstelde. Het beroep van Aletta's vader valt niet meer te traceren, maar in de regio rondom Doesburg staan verscheidene Jordensen vermeld als landbouwer, arbeider, metselaar of timmerman. Ten tweede is het de vraag welke familieleden Aletta Jordens finaal doodverklaarden. In elk geval waren dat niet haar biologische ouders, want in 1808 – het jaar van het huwelijk – waren beiden reeds lang overleden. Meer nog: afgaande op de sterfdata heeft Aletta haar ouders nauwelijks gekend.¹⁸ Wie Aletta en haar oudere broer Arend als wezen verder heeft opgevangen is niet helemaal duidelijk, maar in elk geval hield Aletta ook na haar huwelijk (op zijn minst nog enig) contact met familie in Gelderland. Ruim een jaar na haar huwelijk ontving zij van Elisabeth Jordens nog

een wenskaartje, eindigend met de woorden: 'Hartsvriendin, voel mijn verrukking [...] 't zielverheffend heil der vriendschap [...], en noem me immer u vriendin.'¹⁹ Natuurlijk, de vriendschapsbetuiging van Elisabeth kan een manier geweest zijn om Aletta, tegen de wil van de rest van de familie in, een hart onder de riem te steken, maar de situatie was zeker minder dramatisch dan Wim Treub ooit suggereerde.²⁰ Immers, de nalatenschap van Aletta bevat ook een kaartje van haar 'liefhebbende broeder A[rend] Jordens', geschreven naar aanleiding van Aletta's huwelijk. Arend stelt zijn zus gerust: 'Geen schrift verbindt ons 't hart, maar 't ouderlijk bloed.'²¹

Samen kregen Melchior Treub en Aletta Jordens acht kinderen, zes dochters en twee zonen. Een van de dochters stierf reeds als baby en ook Petronella Treub (1816) zou slechts 22 jaar oud worden. De oudste zoon, Jacobus (Hectors vader), werd geboren op 19 december 1818 te Duivenvoorde. Conform Rousseaus pedagogische opvattingen besloot Melchior Treub zijn kinderen vooral niet te veel te laten studeren. De begaafde Jacobus zou daarom maar tot zijn tiende naar de dorpschool gaan en moest het verder op eigen (intellectuele) krachten zien te redden. Volgens Wim Treub leidde dit bij Jacobus tot een levenslange wrok jegens zijn vader. Zodanig zelfs dat een miniatuurportret van de laatste ergens ver weg in een kast werd verstopt en daar niet uit tevoorschijn gehaald mocht worden.²² Toch kunnen ook hierbij vraagtekens worden geplaatst. Jacobus vernoemde uiteindelijk niet eenmaal, maar tweemaal een zoon naar zijn vader, en Jacobus' benoeming tot burgemeester in 1842 wijst erop dat hij op Duivenvoorde wel degelijk een behoorlijke opleiding gekregen moet hebben, zo niet een formele, dan wel een informele. Burgemeester werd men niet zomaar, en al helemaal niet op 23-jarige leeftijd. In elk geval kreeg hij de steun van het echtpaar Steengracht, zijn vaders werkgevers, aan wie hij meende 'veel verplicht' te zijn.²³ Ook de broer en (overlevende) zussen van Jacobus kwamen overigens goed terecht en op één uitzondering na wisten alle kleinzonen van Melchior Treub een universitaire studie te voltooien.²⁴

Jacobus huwde in 1848 met Marie Louise Cornaz, Hectors moeder. Al dan niet toevallig kwam zij ook uit Zwitserland en net als haar echtgenoot was Marie Louise van bescheiden komaf. Het beroep van haar vader, Hector Cornaz, is onbekend, maar haar dooppeter was bakker.²⁵ Marie Louise groeide op als oudste dochter in een gezin van zes kinderen. Vijf dochters volgden elkaar op en als laatste werd in 1827 een

zoon geboren, eveneens Hector geheten. Het gezin sprak Frans, maar de regio waar de familie Cornaz woonde, was tweetalig zodat Marie Louise ook met het Duits behoorlijk vertrouwd was. In de overlevering wordt Marie Louise stevast omschreven als een wijze, belezen vrouw en van haar tekentalent bestaat ook vandaag de dag nog het nodige bewijs. Op Duivenvoorde worden de schriftjes bewaard waarin Marie Louise schetste en de nakomelingen van Treub hebben nog steeds door haar beschilderd servies in privébezit. Enkele van Marie Louises tekeningen zijn (overigens zonder de vermelding van haar naam) opgenomen in de boeken *De geschiedenis van het kasteel Duivenvoorde en zijn bewoners* en *Het vermakelijke Duivenvoorde*.²⁶ Eén hiervan toont de Oosterlandse kamer, de privékamer van Cornelia Maria en Henriette Steengracht, Marie Louises pupillen op Duivenvoorde, waarbij een van de meisjes piano speelt terwijl het andere achter een schrijftafel zit. Verder lijkt Marie Louise vaak het kasteel zelf en het omringende domein te hebben geschetst, evenals het Zwitserse berglandschap.

Jacobus en Marie Louise huwden op 10 december 1848. Beiden waren protestant en na hun burgerlijk huwelijk volgde op 13 december dan ook een huwelijksvoltrekking in de hervormde kerk onder leiding van predikant Sluijter.²⁷ Erg kerkelijk was het gezin Treub echter niet. De kinderen werden gedoopt, maar nergens in de overlevering is ook maar enige verwijzing naar kerkbezoek terug te vinden en ook Jacob Koningsberger, een latere medewerker van Hectors oudere broer Melchior, bevestigt dat de Treubs 'geheel buitenkerkelijk' werden opgevoed.²⁸ In maart 1850 werd hun eerste kind geboren: Melchior. Deze zoon overleed echter reeds in oktober van datzelfde jaar, slechts zeven maanden oud. Ruim een jaar later, op 26 december 1851, werd opnieuw een zoon geboren en ook dit kind kreeg de naam Melchior. Deze Melchior groeide wel op en zou, net als zijn zus en zijn broers die na hem nog geboren werden, zijn beide ouders overleven. Op 3 september 1853 volgde de enige dochter, Julie Elise, en nog eens drie jaar later, op 1 augustus 1856, Hector. Op 30 november 1858 ten slotte werd de jongste zoon van het gezin geboren, Marie Willem Frederik, die in het dagelijkse leven Wim werd genoemd. Melchior was toen nog net geen zeven jaar oud.²⁹

Aan Marie Louises positie als gouvernante kwam na haar huwelijk een einde, maar de overgeleverde tekeningen maken duidelijk dat zij ook na 1848 op Duivenvoorde bleef komen. Mogelijk bezocht ze haar voormalige